ПРИВАТНА ТА ДЕРЖАВНА ФОРМИ ВЛАСНОСТІ, ЇХНЯ ВЗАЄМОДІЯ І ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ СИСТЕМУ

С. Колач, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-8650-4696

О. Василина, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-2124-3792

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/economics2019.26.056>

Колач С., Василина О. Приватна та державна форми власності, їхня взаємодія і вплив на економічну систему

Власність – соціологічна категорія, яка охоплює низку підсистем суспільних відносин (економічних, соціальних, правових, психологічних, національних тощо), що прямо й опосередковано стосуються привласнення предметів природи у процесі праці та привласнення матеріальних і духовних благ через соціально-економічну форму суспільного способу виробництва. Двома найважливішими підсистемами власності є економічна та юридична власність. Відтворення економічної власності – постійно повторюваний процес функціонування і розвитку різноманітних типів та форм власності в їхній взаємодії (взаємопроникненні, взаємопереходах, взаємозапереченні) відповідно до властивих їм законів, що супроводжується виокремленням домінуючої форми власності. Такою формою стає та, яка найбільшою мірою відповідає вимогам розвитку продуктивних сил. Рівність форм власності за цих умов можна констатувати в юридичній власності. Якщо раніше в розвинутих країнах світу домінуючою була приватна капіталістична власність, то наприкінці XIX – на початку XX ст. такою формою стає акціонерна, а отже, колективна форма капіталістичної власності. Вона діалектично заперечує попередню форму власності. Це означає, що в ній поєднуються колективне привласнення з індивідуальним (приватним).

Приватна та державна власність в економічній системі – це ті складові компоненти, які в економічних відносинах між людьми за своєю суттю є значно глибшими і значущішими. Це не просто цілісна сукупність економічної структури виробництва, за якою стоять предмети і засоби праці, технологія, інформатика, організація тощо. Економічна система не може існувати без суб'єктивного чинника, тобто без людей з їхніми цінностями (переконаннями), що впливають на стосунки індивідів, відповідним менталітетом, який відрізняє один народ від іншого, посилює (або зменшує) значення національних традицій у виборі моделі соціального розвитку держави. Не випадково людину називають основною продуктивною силою, а саме її відношення до власності, яке переростає у різні форми в різних економічних системах.

Ключові слова: власність, форми власності, економічна система, відтворення форм власності, юридична власність, економічна власність, привласнення.

Kolach S., Vasylyna O. Private and state form of property, their interaction, and impact on the economic system

Ownership is a sociological category that contains a number of subsystems of social relations (economic, social, legal, psychological, national, etc.) that directly and indirectly relate to the appropriation of objects of nature in the process of labor and the appropriation of material and spiritual goods through the socio-economic form of the social mode of production. The two most important subsystems of property are economic and legal property. Reproduction of economic property is an ever-repeated process of functioning and development of various types and forms of ownership in their interaction (interpenetration, interconversions, interconnections) in accordance with their inherent laws, which is accompanied by the distinction of a dominant form of ownership. Such a form becomes the one that most closely meets the requirements of the development of productive forces. Equality of ownership in these conditions can be stated in legal ownership. While private capitalist property was dominant in the developed countries of the world, this form changed to a joint-stock in the late nineteenth and early twentieth centuries. It dialectically denies the previous form of ownership. This means that it combines a collective appropriation with an individual (private) one.

Private and state property in the economic system are those components that, in economic relations between people, depend on the deep meanings. It is not just a coherent set of economic structure of production, which holds objects and tools of labor, technology, computer science, organizations, etc. An economic system can not exist without a subjective factor, that is, without people with their values (beliefs) affecting the relations of individuals, the corresponding mentality that distinguishes one nation from another, increases (or reduces) the importance of national traditions when choosing a model of social state development. It is no coincidence that a person is called the main productive force, namely its relation to property, which grows into different forms in different economic systems.

Key words: ownership, forms of ownership, economic system, reproduction of forms of ownership, legal property, economic property, appropriation.

Постановка проблеми. Соціально-економічною основою функціонування економічної системи є відносини власності. Власність як комплекс відносин, багатомірне та багаторівневе явище, і як соціально-економічний процес характеризується поліфункціональністю і полірезультативністю. У сучасній економіці розвинутих країн окреслилися і розвиваються нові тенденції у відносинах власності в економічних системах. Тому є необхідність дослідити їхні прояви й дати їм ґрунтовну характеристику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі власності приділено багато уваги в науковій літературі. Сучасні дослідження з цієї проблематики можна поділити на такі напрями: марксизм (постмарксизм) і неоінституціоналізм (економічна теорія прав власності). Перший напрям розробляли у колишній радянській економічній літературі: А. Єрьомін, М. Колганов, М. Колесов, Я. Кронрод, В. Куліков, А. Покритан, М. Цаголов, В. Черковець та ін. Другий напрям представлено зарубіжними дослідниками: А. Алчіяном, Х. Демсецем, Р. Коузом, Д. Нортон, А. Оноре, О. Уільямсоном та ін. Практика реформ у постсоціалістичних країнах зумовила підвищений інтерес до аналізу процесів перетворення власності. Цьому присвячені праці В. Іноземцева, Р. Капелюшнікова, О. Колганова, В. Кулькова, в тому числі вітчизняних учених: А. Гальчинського, О. Гоша, М. Зверякова, І. Лазні, В. Логвіненка, Я. Максименко, С. Мочерного, А. Покритана, В. Черняка та ін.

Постановка завдання. Дослідження вчених свідчать про те, що відносини власності в економічних системах, що трансформуються, стають одним з основних засобів їхнього перетворення. Однак додаткового вивчення потребує взаємовплив приватної і державної форм власності на сучасну розвинену економічну систему.

Виклад основного матеріалу. Форма власності – це стійка система економічних відносин і господарських зв'язків, що зумовлює відповідний спосіб та механізм поєднання працівника й засобів виробництва. У сучасних умовах економічна наука використовує два підходи щодо їхньої класифікації: вертикально-історичний та горизонтально-структурний [1].

У ринковій економіці розрізняють два основних типи власності: приватну і суспільну. Відносини приватної власності ґрунтуються на відособленому присвоєнні, користуванні, розпоряджанні факторами і результатами виробництва

окремими людьми – власниками цих факторів виробництва.

Суспільна власність означає спільне привласнення, користування і розпоряджання засобами виробництва і його результатами. Найпоширенішими формами суспільної власності є державна і колективна.

Приватна власність у ринковій економіці виконує такі функції:

1. Підвищення добробуту, забезпеченості й незалежності (ресурси мають цінність і дають дохід);

2. Збереження вартості і стимулювання підвищення продуктивності;

3. Забезпечення прогресу.

За критерієм власності в ринковій економіці розрізняють два сектори: державний і приватний (індивідуальні, партнерські, корпоративні фірми).

Економічні суб'єкти приватного сектору умовно можна об'єднати у дві великі групи власників: домашні господарства та фірми (підприємницькі одиниці).

Відповідно до першого визначаються історичні форми власності, котрі виникали й розвивалися у процесі тривалої еволюції суспільства та його складової – економічних відносин. Кожна суспільно-економічна формація базувалася на відповідній формі власності, яка потім змінювалася на іншу.

Відповідно до цього підходу з усього розмаїття відносин власності відокремлюються два основні типи власності: приватна і державна [5].

Приватна власність характеризується тим, що засоби виробництва, а отже, і вироблений продукт належать приватним особам, на основі їхнього виняткового права на володіння, користування і розпоряджання об'єктом власності, коли його власником є юридична або фізична особа.

Державній власності притаманне спільне привласнення засобів виробництва і виробленого продукту, коли суб'єкти цих відносин пов'язані один з одним як рівноправні співвласники. За таких умов основною формою індивідуального привласнення є розподіл доходу, а мірою його розподілу – праця. Так ця форма власності характеризується в теоретичному аспекті.

Державна форма власності – це система відносин, коли абсолютні права на управління і розпоряджання об'єктами власності здійснюють структури державної влади. Базою функціонування й розвитку державної форми власності є ті сфери економіки, в яких виникає нагальна потреба у прямому централізованому управлінні, державних інвестиціях тощо.

Розуміння природи власності доповнює аналіз системи об'єктів власності. Об'єктами власності є засоби виробництва, земля, її надра, рослинний і тваринний світ, робоча сила та результати її діяльності – предмети матеріальної й духовної культури, цінні папери, гроші тощо [3; 4].

Визначальними серед цього розмаїття є засоби і фактори виробництва. Саме власність на засоби виробництва характеризує сутність усієї сукупності відносин власності, в тому числі механізм розподілу і привласнення результатів виробництва, доходів господарської діяльності. Власник засобів виробництва значною мірою привласнює і результати виробництва. Кожному типу цивілізації притаманний специфічний для умов її існування домінуючий об'єкт власності, який найповніше відображає спосіб взаємодії людини з природою, досягнутий рівень продуктивності суспільної праці, особливості привласнення засобів і результатів виробництва.

Принципово нових рис набувають відносини власності у зв'язку з розвитком сучасної технологічної революції й становленням постіндустріальної структури виробництва. Йдеться передусім про те, що домінуючим об'єктом власності стає інформація, яка втілює у собі переважно витрати інтелектуальної робочої сили. Остання на відміну від робочої сили, що використовується у традиційних галузях економіки, поступово втрачає здатність відчуження від свого носія, перестає бути товаром у традиційному розумінні. Водночас і в структурі інформаційної економіки відбуваються зміни, процеси деконцентрації, індивідуалізації виробництва та інші перетворення, що у сукупності призводять до все більшого знецінення економічних засад, на яких в епоху індустріалізму ґрунтується відчуження від працівника продуктивної сили праці, всебічно розвивається індивідуально-приватна власність капіталу на засоби виробництва.

Отже, логіка розвитку країн, що досягли найвищого рівня економіки, вказує на історичну обмеженість класичної за своїм змістом індивідуально-приватної власності на засоби виробництва. Ба більше, докорінна перебудова економічних відносин у країнах соціально орієнтованої ринкової економіки здійснюється на ґрунті глибоких якісних змін передусім у структурі саме цієї форми власності. Йдеться про еволюційно позитивне самозаперечення і формування на її місці економічних відносин прямого поєднання робочої сили та засобів виробництва. Насамперед це відбувається в процесі «дифузії», «розпорошення»

власності внаслідок поширення відносин акціонування, корпоратизації.

Експертні оцінки західних спеціалістів доводять: якщо робітникам корпорацій належить менше ніж 15 % акцій, то ефективність функціонування підприємства знижуватиметься. Саме поєднання праці та власності є могутнім стимулом економічного зростання, основою розвитку особистості людини і запорукою для виходу економічної системи на рівень загальноцивілізаційних принципів розвитку [2, с. 35].

На ранніх етапах розвитку капіталізму панівною була індивідуальна приватна власність. Із розвитком економічного прогресу зростає роль інших форм власності. Так, у наших умовах у США окремим приватним особам належить 10–15 % капіталу. Водночас збільшилася частка державної, корпоративної та змішаних форм власності. На сучасному етапі особлива роль відведена корпоративній або акціонерній формі. У США частка корпорацій у загальному обсязі реалізації продукції становить майже 9 %.

Перевага корпоративної форми власності полягає в тому, що, з одного боку, через володіння акціями вона зберігає всі позитивні сторони, які має індивідуальна приватна власність – підприємницький інтерес, ініціативу, свободу вибору, прагнення до збільшення прибутку, примноження багатства, право безстрокового успадкування тощо. З іншого боку, вона реалізується через зріліші колективні форми організації виробництва і дає змогу примножувати її, залучаючи індивідуальні капітали для створення великих підприємств.

До переваг корпоративної форми власності належить також її висока конкурентоспроможність. Це винятково висока виробнича гнучкість і можливість акумулювати великі капітальні ресурси й кошти. Корпорація є майже бездоганним засобом мобілізації великих капіталів. Вона – найдемократичніша форма власності.

Відтворення економічної власності – постійно повторюваний процес функціонування і розвитку різноманітних типів та форм власності у їхній взаємодії (взаємопроникненні, взаємопереходах, взаємозапереченні) відповідно до властивих їм законів, що супроводжується виокремленням домінуючої форми власності [4].

У сучасних умовах розширене відтворення економічної власності у розвинутих країнах світу може, по-перше, здійснюватися лише тоді, коли збагачена новітніми рисами людина-працівник стає водночас все більш збагаченою людиною-власником, коли вона набуває якісно нових рис. Ці риси та якості формуються за умови поширення

власності людини-працівника не лише на такі об'єкти, як товари тривалого користування, а й на частину додаткового продукту, засоби виробництва, інтелектуальну власність. Тому розширене відтворення економічної власності передбачає розширене відтворення власності людини-працівника на ці об'єкти, а отже, поступове подолання процесу відчуження власності від праці. У цьому водночас виявляється більша евристична цінність категорії «економічна власність» порівняно з категорією «виробничі відносини». По-друге, розширене відтворення відносин економічної власності виявляється в посиленні плюралізму форм власності, тобто різноманітності форм власності, їхній конкуренції та змагальності. За наявності багатьох форм власності недостатньо проголошувати тезу про їхню рівноправність, оскільки в процесі відтворення діють закони кількісно-якісних змін, єдності і боротьби протилежностей, заперечення, а також низка економічних законів (концентрації виробництва і власності, централізації виробництва і власності, адекватності виробничих відносин рівню й характеру розвитку продуктивних сил тощо), наслідком яких є перетворення однієї з форм власності на домінуючу. Такою формою стає та, яка найбільшою мірою відповідає вимогам розвитку продуктивних сил. Рівність форм власності за цих умов можна констатувати в юридичній власності. Якщо раніше в розвинутих країнах світу домінуючою формою була приватна капіталістична власність, то наприкінці XIX – на початку XX ст. такою формою стає акціонерна, а отже, колективна форма капіталістичної власності. Вона діалектично заперечує попередню форму власності. Це означає, що в ній поєднуються колективне привласнення з індивідуальним (приватним). Отже, пізнавальна цінність категорії «економічна власність» виявляється, по-третє, при характеристиці розширеного відтворення з урахуванням дії закону адекватності виробничих відносин характеру й рівню продуктивних сил. У майбутньому під впливом потреб розвитку продуктивних сил (властивих їм законів і суперечностей) поступово зростає роль державної власності (на засоби виробництва, значну частину національного доходу, фінансово-банківські установи та інші об'єкти), в якій поєднується колективне капіталістичне привласнення з елементами загальнонаціонального. Із часу розгортання НТР виникає й розвивається інтегрована капіталістична власність – соціально-економічна форма розвитку продуктивних сил на інтернаціональній основі. В останні 3–4 десятиріччя в розвинутих країнах світу з'являється трудова колективна власність,

посилюється роль кооперативної власності, які є найефективнішими формами власності за капіталізму. Водночас поступово відбувається процес соціалізації форм капіталістичної власності. Якщо виходити з потреб та інтересів людини-працівника, інших елементів продуктивних сил (науки, інформації тощо) і враховувати відтворювальний аспект відносин власності, то домінуючою формою в розвинутих країнах світу стає трудова колективна власність у поєднанні зі соціалізованими елементами інших форм власності (акціонерної, державної, кооперативної тощо). По-четверте, розширене відтворення економічної власності означає відтворення зростаючої кількості суб'єктів та об'єктів власності. У першому випадку йдеться про збільшення кількості підприємств (у США, наприклад, їхня кількість за повоєнний період зросла більш як на 10 млн), акціонерів (частина яких стає співвласниками підприємств). У другому випадку внаслідок дії закону зростання потреб розширюється кількість товарів широкого вжитку у переважній більшості населення, кількість послуг, які вони споживають, а отже, розширюється номенклатура другого й третього підрозділів, якщо оцінювати ці процеси з погляду матеріально-речової структури сукупного суспільного продукту. Водночас розширюється номенклатура першого підрозділу сукупного суспільного продукту (вироблених засобів виробництва), четвертого підрозділу (товарів військового призначення). Крім того, поступово нарастають тенденції до відокремлення в межах сукупного суспільного продукту п'ятого підрозділу – продукції інтелектуальної та інформаційної власності. Синтезуючими показниками зростання об'єктів власності є дані про те, що номенклатура товарів, які виробляються в розвинутих країнах світу, налічує майже 1 млрд найменувань, а середній американець має понад 11 тис. потреб у товарах і послугах.

Висновки. Отже, у сучасній економіці провідних країн світу окреслилися і розвиваються нові тенденції у відносинах власності в економічних системах. Їхні прояви:

1) розширення плюралізму форм власності. Розвиваються вже наявні й утворюються нові форми власності (робітнича власність, власність трудового колективу). Ці форми взаємодіють і доповнюють одна одну. Завдяки цьому забезпечується конкуренція та ефективне функціонування економіки загалом;

2) розвиваються змішані і комбіновані форми власності (концерни, трести, холдинги, фінансово-промислові групи, транснаціональні корпорації (ТНК) та інші об'єднання;

3) посилюється процес демократизації і соціалізації відносин власності: створюється власність трудових колективів, збільшується частка акцій працівників фірм, робітників, вони залучаються до управління корпораціями і до розподілу доходів;

4) відбувається зміна структури об'єктів власності. Зростає частка інтелектуальної власності – інформації, комп'ютерних програм, інформаційних технологій;

5) розширюються форми та об'єкти міжнародної власності – ТНК і транснаціональні банки (ТНБ) на основі розвитку форм міжнародного співробітництва;

6) відбувається деперсоніфікація власності на засоби виробництва, що знаходить своє вираження у втраті окремими власниками капіталу монопольного контролю над його функціонуванням, бо управління акціонерними товариствами здійснюється не приватними власниками, а професійними менеджерами.

Кожна функціональна форма власності має відображати передусім рівень зрілості суспільного

поділу праці, бути адекватною структурі й ступеню складності її суспільної продуктивної сили, що використовується у виробництві. Форма власності має визначатися специфікою суспільної продуктивної сили праці як об'єкта індивідуальної власності людини. У процесі формоутворення власності будь-які «забігання» вперед (як і відставання) порівняно з досягнутим рівнем продуктивності суспільної праці негативно впливають на розвиток останньої і, врешті-решт, гальмують соціально-економічний прогрес.

Бібліографічний список

1. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Академія, 2000. 864 с.
2. Зеліско Н. Б., Мельник В. Й. Розвиток інноваційного потенціалу аграрного сектора економіки України. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2018. № 25. С. 34–38.
3. Наукові аспекти використання земельних ресурсів. Управління земельними ресурсами. URL: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/posibnuku/175/2.pdf> (дата звернення: 15.08.2019).
4. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. Київ: Логос, 2003. 631 с.
5. Юхименко П. І. Економічна історія. Київ: Вікар, 2004. 341 с.

Стаття надійшла 09.09.2019